

พระบรมราชาบายทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ศึกษาจากการปรับปรุงและใช้ตราราชการ

The political policies of King Rama VI as studied from the
improvement and the use of official seals

เรวัต หินอ่อน

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Rewat Hin-on

Faculty of Social Sciences, Kasetsart University

E-mail: Rewathinon@gmail.com

Received: December 21, 2020; Revised: March 5, 2021; Accepted: March 10, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้แสดงผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบสัญลักษณ์ที่อยู่บนตราราชการ กับการผูกพรหม ความหมายของพระมหากษัตริย์ ความเป็นชาติ และอำนาจรัฐเข้าไว้ด้วยกัน รวมทั้งความพยายามในการสร้างกลุ่ม ผู้สนับสนุนจากชนชั้นกลางผ่านการใช้ตราราชการ อันเป็นพระบรมราชาบายทางการเมืองประการหนึ่งของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เขียนสืบค้นข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง โดยใช้ระเบียบวิธี วิจัยทางประวัติศาสตร์ ได้ผลการศึกษาว่าการปรับปรุงการและใช้ตราราชการในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ เกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นนโยบายทางการเมืองที่สัมพันธ์กับแนวคิดชาตินิยมที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง และ มีการใช้ความหมายเชิงสัญลักษณ์เพื่อสร้างและเพิ่มฐานสนับสนุนในหมู่ชนชั้นกลางไปพร้อมกันด้วย

คำสำคัญ: ชาตินิยม ตราราชการ ชนชั้นกลาง

ABSTRACT

This article showed the results of the study of the relationship between the symbolic form of the official seal with the unification of the monarchy, the nation and state power, with together efforts to build a middle-class supporter through the use of official seal as one of the political strategies of King Rama VI the author retrieved information from primary and secondary sources using historical research methodology. The results of the study found that the improvement and the use of the official seal in the reign of King Rama VI was a political policy related to the monarchy-centered nationalism concept. And the semantic meaning was used to create and increase the support base among the middle class at the same time.

KEYWORDS: Nationalism, Official seal, Middle class

บทนำ

ตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ความเคลื่อนไหวของกระแสแนวคิดทางการเมืองของโลกปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนมากขึ้นทุกขณะว่า การปกครองในระบอบราชาธิปไตยเริ่มไม่เป็นที่นิยม จนมีหลายประเทศปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบอื่น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศต่าง ๆ เป็นที่สนใจเป็นอย่างมากในหมู่ประชาชนชาวสยามโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ที่มีการศึกษา แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการรวมกันเป็นขบวนการเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างเปิดเผยแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลุ่มดังกล่าวมีสัดส่วนที่ไม่มากนักเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรของประเทศ อีกทั้งสังคมส่วนใหญ่ยังคงยึดถือและเคารพสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก จึงไม่พบว่ามี การต่อต้านหรือเรียกร้องความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญ

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานการณ์เกี่ยวกับกระแสทางการเมืองได้เริ่มเปลี่ยนไป ทั้งนี้ด้วยภูมิหลังของพระองค์ ที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศอังกฤษ ซึ่งถือกันว่าเป็นประเทศที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก พระองค์ทรงใช้เวลาว่างในการ ศึกษาเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของอังกฤษตลอดระยะเวลาที่ทรงศึกษาอยู่ ดังนั้น ปัญญาชนรุ่นใหม่ของสยามจึงต่างพากันคาดหวังว่า พระองค์จะทรงเป็นนักปกครองที่มีพระวิสัยทัศน์ก้าวหน้า และคงจะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้ในที่สุด (อัจฉราพร กุมทพิสมัย, 2524)

แนวพระราชดำริและพระบรมราโชบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือทรงมีพระราชดำริอย่างแน่วแน่ที่จะนำพาประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้า เพื่อให้สยามเป็นประเทศที่มีอธิปไตย เกียรติภูมิ และความเท่า

เทียมกับนานาชาติ จึงทรงปรับปรุงประเทศในหลายๆด้านให้โน้มเอียงไปในทางตะวันตกมากยิ่งขึ้น ด้วยมีพระราชประสงค์ให้สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงความมีอารยธรรมของประเทศ ในขณะเดียวกันทรงพระราชนิพนธ์บทความและทรงกระทำการหลายอย่าง เพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนรักษาเอกลักษณ์ของไทยเอาไว้ โดยทรงเชื่อว่าประชาชนส่วนมากกระทำการเลียนแบบชาวตะวันตก โดยไม่ได้ไตร่ตรองให้ดีก่อนจึงมักเกิดผลเสียมากกว่าผลดี อีกทั้งยังเป็นที่ถูกกลและไม่ได้รับการนับถือจากชาติตะวันตกอีกด้วย (ประยูทธ สิทธิพันธ์, 2515) โดยทรงชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของการเลียนแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ ทรงเห็นว่าการมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภานั้นเป็นการทำลายเอกภาพของชาติ (อัจฉราพร กุมทพิสมัย, 2524) ดังนั้น จึงเห็นได้ชัดเจนว่าพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคือทรงยึดมั่นในหลักการของระบอบราชาธิปไตย และทรงไม่เห็นด้วยกับการปกครองในระบอบอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ตาม การคัดค้านของพระองค์นั้นไม่ได้เป็นไปในลักษณะของการปราบปราม หรือกีดกันการแสดงความความคิดเห็น ด้วยทรงตระหนักว่าไม่สามารถที่จะบังคับความคิดได้ จึงทรงเลือกใช้นโยบายชักจูงความคิดของประชาชนให้ยึดมั่นในระบบและสถาบันเดิม โดยทรงพระราชนิพนธ์บทความต่าง ๆ เกี่ยวกับผลดีและผลเสียของระบบการเมืองอื่น ๆ อย่างราชาธิปไตยและสาธารณรัฐ เผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์ รวมทั้งทรงพระราชนิพนธ์บทละครพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัส ในโอกาสต่างๆ อีกด้วย

นอกจากจะทรงวิจารณ์เรื่องลัทธิทางการเมืองแล้ว ยังมีพระราชดำริว่า การที่ประเทศจะเจริญก้าวหน้าได้อย่างมั่นคงนั้น ประชาชนจะต้องมีอุดมการณ์และสำนึกแบบใหม่ ที่จะช่วยกระตุ้นให้ประชาชนกระทำการต่างๆเพื่อความเจริญก้าวหน้าของประเทศ อุดมการณ์และสำนึกแบบใหม่ที่พระองค์ทรงเลือกที่จะสร้างขึ้นก็คือ ลัทธิชาตินิยม

โดยเหตุที่ทรงเลือกใช้ลัทธิชาตินิยมมาเป็นอุดมการณ์ของชาตินั้น มีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

กำลังป้องกันชาติจะเกิดขึ้นก็เพราะกำลังบำรุงของประชาชน กำลังบำรุงของประชาชนจะเกิดขึ้นก็เพราะความนิยมทางทหาร ความนิยมทางทหารจะเกิดขึ้นก็เพราะความนิยมชาติ ความนิยมชาติจะเกิดขึ้นได้เพราะความสำนึกในความร่วมชาติ วงศ์พันธุ์พันธ์กันมาแต่ดึกดำบรรพ์ ดังนั้น เพื่อให้สมประสงค์ในอันที่จะบำรุงป้องกันชาติ จำเป็นต้องเพาะความสำนึกในความร่วมชาติให้เกิดขึ้นก่อน ครั้นแล้วความนิยมให้เกิดความรักชาติ ก็จะทำให้ความนิยมทหารตามมาและกำลังแห่งการป้องกันชาติก็จะเกิดในที่สุด (ส. วัฒนเศรษฐ์, 2513). ในการนี้ พระองค์ได้ทรงใช้หลากหลายช่องทางเพื่อให้เป็นไปตามแนวพระบรมราโชบาย ช่องทางหนึ่งในนั้นก็คือ การปรับปรุงการใช้ตราราชการนั่นเอง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการปรับปรุงและใช้ตราราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่ออธิบายพระบรมราโชบายทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการปรับปรุงและใช้ตราราชการ

วิธีการศึกษา

วิธีดำเนินการศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยใช้หลักฐานชั้นต้น ที่เป็นหนังสือราชการจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และเอกสารชั้นรองอย่างวิทยานิพนธ์ รวมถึงหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ตราราชการกับแนวคิดชาตินิยมที่มี

พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง

สาระสำคัญในอุดมการณ์ชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือความรักชาติ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และความยึดมั่นในศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งจุดมุ่งหมายทั้งสามประการดังกล่าวมีลักษณะเช่นเดียวกันกับหลักสามประการ ที่อังกฤษ

ยึดถือคือ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า พระมหากษัตริย์ และประเทศชาติ เนื่องด้วยทรงได้รับอิทธิพลแนวทางชาตินิยมดังกล่าวมาเป็นอย่างมาก เพราะทรงศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษเป็นเวลานานในช่วงที่อังกฤษก้าวขึ้นสู่ความเจริญสูงสุดในทุกด้าน โดยเฉพาะในด้านความเป็นผู้นำของชาติจักรวรรดินิยม นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อย่างการที่ญี่ปุ่นขึ้นมามีสถานะเท่าเทียมกันกับชาติมหาอำนาจยุโรป หลังชัยชนะในสงครามรัสเซีย – ญี่ปุ่น ใน พ.ศ. 2448 (ค.ศ. 1905) รวมทั้งการเกิดขึ้นของกลุ่มชาตินิยมในจีน ซึ่งมีอิทธิพลมาถึงชาวจีนที่อยู่ในสยามก็ล้วนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจพระทัยเลือกแนวคิดแบบชาตินิยม มาเป็นนโยบายสำคัญในการปกครองของพระองค์เช่นกัน

เนื่องด้วยแนวนโยบายเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นความสำคัญสูงสุดของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะในส่วนของสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ทรงอธิบายว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งเดียวกับความเป็นชาติ ไม่อาจแยกจากกันได้ ดังนั้น ความรักและภักดีต่อชาติจึงต้องควบคู่ไปกับความรักและภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไปพร้อมกันด้วย ดังพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งว่า

การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติได้โดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเขาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใด ดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ เพราะคน ๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะตั้งตนขึ้นเป็นชาติต่างหากไม่ได้ (พระราชนิพนธ์ที่นำรัฐของล้นเกล้ารัชกาลที่ 6, 2506)

พระองค์ทรงพยายามให้ประชาชนเชื่อมั่นและศรัทธาสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยทรงยกสถานะให้สูงส่งยิ่งขึ้น ดังจะพบได้จากการเปลี่ยนแปลงการใช้ตราราชการ ซึ่งปรากฏความเคลื่อนไหวที่น่าสนใจตั้งแต่ปีแรก ๆ ของรัชกาล

โดยเฉพาะด้านรูปแบบสัญลักษณ์ที่อยู่บนตรา
ราชการ อันเป็นแนวทางเดียวกับช่วงปลายรัชสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งรูปแบบสัญลักษณ์ของตราราชการมีลักษณะที่
เป็นแบบไทยมากยิ่งขึ้น และใช้ควบคู่ไปกับตรา
ราชการที่ปรับปรุงให้มีลักษณะแบบตะวันตก
โดยมีแนวโน้มว่าหน่วยราชการส่วนใหญ่จะใช้ตรา
ราชการที่มีลักษณะแบบไทยมากขึ้น (กรมศิลปากร
, 2542) ทั้งนี้เพราะบรรดาหน่วยงานต่างๆของรัฐ
ส่วนมากที่ทยอยจัดตั้งขึ้น มักนิยมใช้สัญลักษณ์
กลางของรัฐบาลอย่างตราอาร์มแผ่นดินเป็นตรา
ราชการของหน่วยงานตน โดยเปลี่ยนเพียงอักษร
ชื่อตำแหน่ง หรือหน่วยงานในดวงตราเท่านั้น
ดังนั้น เมื่อเวลาผ่านไป ความรู้สึกเกี่ยวกับองค์กร
และความเป็นสถาบันของหน่วยงานนั้น ๆ
เริ่มเกิดขึ้น ทำให้ต้องการตราสัญลักษณ์ที่แสดง
ความเป็นตัวตนเฉพาะของแต่ละหน่วยงานโดยมี
หลักฐานเอกสารขอพระบรมราชานุญาตใช้ตรา
ใหม่ ๆ หรือขอเปลี่ยนตราราชการที่มากขึ้นตั้งแต่
ช่วงท้ายของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อเนื่องมาถึงรัชกาลพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในช่วงเวลาดังกล่าวก็เกิดความเปลี่ยนแปลง
เกี่ยวกับพระราชนิยมและพระบรมราโชบายเกี่ยวกับ
การใช้ตราราชการของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย
ดังปรากฏว่าได้มีการหวนกลับไปใช้สัญลักษณ์ที่
เชื่อมโยงกับพระมหากษัตริย์ในอดีต เพื่อสร้าง
ความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์ อย่างการเปลี่ยน
พระราชลัญจกรประจำรัชกาล จากเดิมที่ใช้
สัญลักษณ์เป็นภาพตราอาร์มแผ่นดินที่มีลักษณะ
ผสมผสานกับความเป็นตะวันตกเปลี่ยนมาเป็นตรา
พระครุฑพ่าห์ที่ปรับปรุงจากตราพระราชลัญจกร
ในสมัยโบราณ

ตราพระครุฑพ่าห์ : เครื่องหมายความสัมพันธ์ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับอำนาจรัฐ

พ.ศ. 2454 (ค.ศ.1911) พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ได้หนึ่งปีทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชลัญจกรพระ

ครุฑพ่าห์ทั้งประจำแผ่นดินและประจำรัชกาลขึ้นใหม่
พร้อมประกาศอย่างเป็นทางการให้เปลี่ยนตรา
สัญลักษณ์ของทางราชการที่แสดงความเป็นรัฐบาล
สยาม จากตราอาร์มแผ่นดิน มาเป็นตราพระครุฑ
พ่าห์ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2538)

ภาพประกอบ 1 ตราอาร์มแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538).

การนำตราพระครุฑพ่าห์มาใช้ทั้งในส่วนที่
เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็น
สัญลักษณ์ของประเทศหรือของรัฐบาลสยามนี้
สันนิษฐานว่าเป็นความพยายามที่จะผูกรวม
ความหมายของทั้งสองสิ่งคือพระมหากษัตริย์และ
ชาติเข้าไว้ด้วยกัน ผ่านตราสัญลักษณ์ทางราชการ
เมื่อพิจารณาว่าตราราชการคือการแสดงอำนาจและ
ความชอบธรรมของหน่วยราชการนั้น ๆ ในการ
ปฏิบัติหน้าที่ โดยอ้างอิงอยู่กับอำนาจที่มาจาก
รัฐบาล และเป็นธรรมดาที่รัฐบาลจะต้องแสดงให้เห็น
ด้วยว่าตนเองเป็นใครหรือมีอำนาจมาจากไหน ซึ่งใน
ระบอบราชาธิปไตยตราสัญลักษณ์ทางราชการของ
รัฐบาลอย่างตราอาร์มแผ่นดินที่สร้างขึ้นมานี้ในรัชสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
แม้จะมีความหมายชัดเจนว่าต้องการแสดงอำนาจ
ของรัฐบาลที่ได้มาจากองค์พระมหากษัตริย์ ที่ทรง
เป็นองค์พระประมุขผู้มีพระราชอำนาจสูงสุดของ
ประเทศ แต่ก็ประกอบด้วยสัญลักษณ์หลายอย่างที่
อาจจะยังเห็นความหมายได้ไม่ชัดเจนนักในหมู่
ประชาชนทั่วไป ดังนั้น เพื่อนั่นย้ำให้เห็นความ
สัมพันธ์อย่างชัดเจนระหว่างอำนาจของรัฐบาลกับ
พระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯให้นำตราพระราชลัญจกรประจำ
รัชกาล คือตราพระครุฑพ่าห์ซึ่งปรับปรุงรูปแบบแล้ว

สร้างขึ้นใหม่ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นตราประจำรัฐบาลสยามแทนตราอาร์มแผ่นดิน ทำให้ความหมายของความเป็นรัฐบาลภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องด้วยเป็นคติมาแต่โบราณที่เข้าใจกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทยว่า ครุฑคือสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ และเมื่อนำมาเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นชาติหรือรัฐก็เท่ากับว่าทั้งสองเป็นสิ่งเดียวกันนั่นเอง (อัจฉราพร กมฺพิสมย์, 2524)

ภาพประกอบ 2 ตราพระครุฑพ่าห์
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538).

ข้อสังเกตประการหนึ่งของการใช้ตราพระครุฑพ่าห์เพื่อเป็นตราสัญลักษณ์ของรัฐ แม้จะเริ่มเปลี่ยนในส่วนของหน่วยงานภายในประเทศมาตั้งแต่ต้นรัชกาล แต่สำหรับในส่วนของตราราชการที่แสดงความเป็นรัฐบาลสยามในต่างประเทศกลับต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรก่อนที่จะเปลี่ยนมาใช้ตราที่มีรูปแบบเช่นเดียวกับภายในประเทศ โดยปรากฏคำอธิบายรูปแบบของตราที่ใช้มาตั้งแต่ก่อนรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

ตราทูตแลกงสุลสยาม แต่ก่อนกงสุลใช้เป็นรูปช้างบ้าง เป็นตรามงกุฎคล้ายตราเงินบาทบ้างตามแต่จะชอบใจของกงสุลผู้ที่จะคิดใช้ แต่ต่อมาภายหลัง กำหนดให้ใช้รูปตราอาร์มแผ่นดินอยู่กลาง และมีหนังสือไทย กับหนังสือภาษาอังกฤษ ในเมืองอังกฤษ ภาษาเยอรมัน ในเมืองเยอรมนี ภาษาฝรั่งเศส ในเมืองฝรั่งเศสแลเมืองอื่น ๆ ที่ใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาราชการ

ระหว่างนานาประเทศ บอกศาลาหรือสถานราชทูตหรือกงสุลเมืองนั้นๆ (กระทรวงวัง, ร.ศ.130)

ทั้งนี้ สันนิษฐานว่าตราอาร์มแผ่นดินที่ใช้มาแต่เดิม เป็นที่รู้จักคุ้นเคยอย่างกว้างขวางในต่างประเทศมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและใช้อย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน จึงเกรงว่าจะเกิดความสับสนขึ้นหรืออาจเป็นด้วยแนวพระบรมราโชบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและชนชั้นปกครองของสยาม มุ่งเน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์เข้มข้นขึ้นตามช่วงเวลา จึงต้องการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ต่อการเมืองการปกครองของสยาม ที่แต่เดิมเคยมุ่งเน้นแค่เพียงภายในประเทศให้แพร่กระจายเพิ่มเติมออกสู่ภายนอกด้วยก็เป็นได้ ดังปรากฏการเปลี่ยนตราราชการทั้งหมดของสถานทูตและกงสุลสยาม ใน พ.ศ. 2460 (ค.ศ.1917)

สถานราชทูตสยาม แลกงสุลสยาม ที่ประจำอยู่ ณ ประเทศต่างๆ จะเลิกตราเก่าที่ใช้ในสถานราชทูตแลกงสุลสยามในประเทศต่างๆอยู่แต่ก่อนนั้นเสีย เพื่อจะได้เป็นการเรียบร้อย จึงได้ส่งรูปดวงตราเหล่านั้น มาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตใช้ในราชการสืบไป คือ ดวงตราปณรูปไข่ ลายกลางปนรูปครุฑกางกร เหมือนกันทุกดวง (กระทรวงมรุธาธร, 2460)

ตราราชการของไทย : ความสับสนเนื่องและการสื่อความหมายแบบใหม่

เนื่องด้วยแนวพระบรมราโชบายทางการเมืองที่ทรงเน้นความคิดชาตินิยม จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้รูปแบบของตราราชการจำนวนมากในรัชสมัยของพระองค์ถูกสร้างขึ้นให้มีลักษณะตามความนิยมแบบไทย ดังลักษณะที่เกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นที่น่าสังเกตว่าจากเอกสารขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตใช้ตราที่ส่งมายังกระทรวงวังและกระทรวงมรุธาธรตลอดรัชกาล เกือบทั้งหมดเป็น

ตราที่มีลักษณะแบบไทย จนกล่าวได้ว่านิยมใช้ตราอาร์มแผ่นดินน้อยลงไปมาก ดังตัวอย่างตราราชการของหน่วยราชการต่าง ๆ ที่ปฏิบัติงานในส่วนภูมิภาคที่เกือบทั้งหมดเคยใช้สัญลักษณ์ร่วมกันอย่างตราอาร์มแผ่นดินนั้น เริ่มเปลี่ยนมาเป็นตราที่มีลักษณะแบบไทยมากขึ้นในปลายรัชกาลพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวโน้มดังกล่าวก็ยิ่งชัดเจนมากขึ้น ดังตัวอย่างการที่กระทรวงเกษตรราธิการ ขอรับพระราชทานตราในปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ของ ดังนี้

...ด้วยพระยาวางษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ส่งตัวอย่างดวงตราประจำชาติสำหรับตำแหน่งเจ้าพนักงานทะเบียนที่ดินเมืองสวรรคโลก ดวง ๑ มีรูปกลม กลางเป็นรูปมนุษย์มือซ้ายถือเส้นกระแสร่มมีกนกรอบ และมีอักษรที่ขอบเบื้องบนว่า “พนักงานทะเบียนสวรรคโลก” (กระทรวงวัง, ร.ศ.129)

ภาพประกอบ 3 ตราเจ้าพนักงานทะเบียนที่ดิน
ที่มา : กระทรวงวัฒนธรรม. (2546).

ตัวอย่างตราราชการของหน่วยงานดังกล่าวต่อมาได้ปรากฏว่ามีการทยอยขอรับพระราชทานอย่างต่อเนื่องจนครบจำนวน โดยมีลักษณะของตราดังตัวอย่างเป็นมาตรฐานร่วมกัน ซึ่งเป็นปกติตามระบบราชการที่ดำเนินการมาก่อนหน้านั้นแล้ว ว่าหน่วยงานเดียวกันที่ต้องรับผิดชอบหน้าที่เดียวกันตามส่วนภูมิภาค ต้องมีสัญลักษณ์มาตรฐานที่แสดงอำนาจหน้าที่ร่วมกันนั้นด้วย แต่ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การใช้สัญลักษณ์ภายในดวงตราที่เน้นลักษณะแบบไทย ได้กลายเป็นตัวเลือกที่สำคัญแทนตราที่มีรูปแบบตะวันตก และ

มักเป็นตราที่ใช้งานสืบเนื่องมาจากตราสมัยโบราณอย่างมีนัยยะสำคัญ

นอกจากนี้ ในปีแรกของรัชกาลยังเกิดเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลอย่างมากต่อพระบรมราชโบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งกลุ่มชนชั้นนำของสยามในระบอบราชาธิปไตย จนเป็นส่วนกระตุ้นให้เกิดความพยายามคงไว้ซึ่งระบอบการปกครอง โดยเน้นการให้ความสำคัญแก่องค์พระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้น คือเหตุการณ์การก่อกบฏในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2454 (ค.ศ.1911) หรือเหตุการณ์ที่เรียกว่ากบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งเป็นแผนเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยกลุ่มนายทหารหนุ่มที่มีจุดหมายไม่แน่ชัดนักว่าต้องการจะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศไปเป็นรูปแบบใด แต่ที่ปรากฏชัดเจนคือเหตุผลของการก่อการดังกล่าว มาจากความไม่พอใจการจัดตั้งกองกำลังเสือป่า ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดตั้งองค์กรอย่างหนึ่งในนโยบายชาตินิยม ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเน้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ ความต้องการให้ใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ และความต้องการเปลี่ยนองค์พระประมุขของชาติ (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, 2524)

เหตุการณ์ดังกล่าว แสดงว่ามีปัญหาเพิ่มมากขึ้น ระหว่างกลุ่มผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยกับบรรดาคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาซึ่งมีความสนใจทางการเมือง โดยเฉพาะกลุ่มข้าราชการทหารและพลเรือน แม้กลุ่มผู้ก่อการจะไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่แน่ชัดในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง แต่การตั้งคำถามเกี่ยวกับพระราชอำนาจ และความต้องการที่จะมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นถึงผู้ที่สมควรจะขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์นั้น เป็นเรื่องที่ไม่เคยมีการแสดงออกอย่างชัดเจนมาก่อนในสังคมไทย โดยเฉพาะในกลุ่มข้าราชการชั้นผู้น้อย การแสดงออกดังกล่าวจึงถือว่ามีผลกระทบอย่างมากต่อโครงสร้างทางอำนาจของกลุ่มผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตย ดังนั้นภายหลังเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 จึงปรากฏความพยายามที่จะยกความสำคัญ

ของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะหัวใจของระบอบการปกครองมากยิ่งขึ้น ในส่วนของการใช้ตราราชการได้เข้าไปมีส่วนร่วมสัมพันธ์ด้วย ในฐานะเครื่องมือหนึ่งในการปกครองของรัฐบาลสยาม

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตราราชการส่วนใหญ่นิยมรูปแบบที่มีลักษณะแบบไทยมากยิ่งขึ้น และตราราชการหลายส่วนก็เปลี่ยนรูปแบบจากตราแบบตะวันตกหรือการใช้ตราอาร์มแผ่นดินที่มีรูปแบบผสมผสานกับความเป็นตะวันตก มาเป็นตราที่มีลักษณะแบบไทยมากขึ้น โดยมีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ การกลับมาใช้ตราราชการที่มีลักษณะแบบไทย เป็นแนวทางที่เข้ากันได้ดีกับแนวความคิดชาตินิยมที่เน้นองค์พระมหากษัตริย์ และสอดคล้องกับพระราชประสงค์ที่จะเพิ่มความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และกลุ่มชนชั้นปกครองของสยาม โดยการดึงเอาสัญลักษณ์ที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ และการเสริมสร้างพระราชอำนาจ ความน่าเคารพยำเกรง รวมทั้งความศักดิ์สิทธิ์มาแสดงเป็นสัญลักษณ์ของหน่วยราชการต่าง ๆ ที่ต้องนำไปใช้แสดงอำนาจตามหน้าที่ความรับผิดชอบของตน ซึ่งจะส่งผลให้การสื่อความหมายตามความต้องการของชนชั้นปกครองแพร่กระจายตามไปด้วย

การใช้ตราราชการในลักษณะดังกล่าว มีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับการใช้ที่เคยมีมาในการปกครองของสยามในอดีตที่ตราราชการถือว่าเป็นสัญลักษณ์แสดงความชอบธรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างองค์พระมหากษัตริย์ที่อยู่ส่วนบนสุดของอำนาจ กับหน่วยการปกครองที่ลดหลั่นกันตามลำดับชั้น โดยผูกโยงว่าอำนาจนั้นมาจากพระมหากษัตริย์ ส่วนครั้งนี้นำมาใช้จัดการอำนาจในการบริหารรูปแบบใหม่ ที่มีหน่วยงานรับผิดชอบหน้าที่แต่ละด้านของตนอย่างชัดเจน การเชื่อมโยงถึงที่มาทางอำนาจที่เดิมเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล จึงเปลี่ยนมาเป็นระดับหน่วยงานหรือองค์กร ถึงแม้ตราราชการจะไม่ได้เป็นสิ่งที่แสดงอำนาจโดยตรง

เช่นในอดีต แต่ก็ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์แสดงอำนาจของรัฐบาลผ่านหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ โดยทุกพื้นที่ของดินแดนที่อยู่ในการปกครองของสยามยอมรับและปฏิบัติอย่างพร้อมเพรียงกัน โดยช่วงหลังเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ จะเห็นถึงการส่งเสริม หรือมุ่งเน้นการใช้ตราราชการในลักษณะที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งตราที่สร้างขึ้นใหม่และตราที่ใช้อยู่ก่อนแล้วแต่ขยายหน้าที่มากขึ้น ดังตัวอย่างของกรมตำรวจภูธรใน พ.ศ. 2455 (ค.ศ.1912)

...กระทรวงมหาดไทย ขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราประจำการสำหรับตำแหน่งผู้บังคับการตำรวจภูธร คือ

๑. *มณฑลอุบลราชธานี ดวงตรากลม เป็นรูปพระแสงดาบ เชน มีอักษรเบื้องบนว่า “ผู้บังคับการตำรวจภูธร” เบื้องล่างว่า “มณฑลอุบลราชธานี” ศูนย์กลางกว้าง ๕๒ มิลลิเมตร*

๒. *มณฑลร้อยเอ็ด ดวงตรากลม เป็นรูปพระแสงดาบ เชน มีอักษรเบื้องบนว่า “ผู้บังคับการตำรวจภูธร” เบื้องล่างว่า “มณฑลร้อยเอ็ด” ศูนย์กลางกว้าง ๕๒ มิลลิเมตร (กระทรวงมูรธาธร, ร.ศ.131)*

ตัวอย่างตราของกรมตำรวจภูธรนี้ แม้ว่ารูปแบบตราที่ใช้จะเป็นลักษณะที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนำตราลักษณะแบบไทยกลับมาใช้เพิ่มขึ้น และดำเนินต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกรณีของมณฑลอุบลราชธานีและมณฑลร้อยเอ็ด จัดตั้งหน่วยตำรวจภูธรขึ้นใหม่ โดยเมื่อพิจารณาจากภาพสัญลักษณ์ คือภาพพระแสงดาบและเชนแล้ว จะเห็นว่าสื่อความหมายสืบเนื่องจากกรมพระตำรวจ ซึ่งทำหน้าที่ถวายความปลอดภัยแก่องค์พระมหากษัตริย์โดยมีอาวุธประจำกายคือ ดาบและเชน ดังนั้นกรมตำรวจภูธรซึ่งทำหน้าที่รักษาความสงบและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน จึงเปรียบเสมือนการถวายความปลอดภัยแก่องค์พระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน เพราะหน้าที่ดังกล่าว

เป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐ ซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นหัวใจสำคัญ นอกจากนี้ยังสื่อความหมายได้ว่ากำลังตำรวจเหล่านี้คือหน่วยงานที่แต่เดิมมีหน้าที่ถวายงานพระมหากษัตริย์ แต่พระองค์ได้พระราชทานไว้ให้ทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของประชาชน ด้วยถือเป็นหน้าที่ในฐานะองค์พระประมุขที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรอีกด้วย

ภาพประกอบที่ 4 ตัวอย่างตราประจำตำรวจภูธรที่มา : กระทรวงวัฒนธรรม. (2546).

ตราหน่วยงานมหาดไทย : เครื่องหมายเชื่อมโยงพระราชอำนาจ

ตราราชการในลักษณะที่สัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มใช้ในส่วนราชการที่มีความสำคัญ และมีอำนาจหน้าที่กว้างขวาง อย่างหน่วยงานทางการปกครองของกระทรวงมหาดไทย ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ (ค.ศ. ๑๙๑๓) โดยปรับปรุงรูปแบบของตราราชการที่ใช้ทั้งในงานของสมุหเทศาภิบาลผู้ว่าราชการเมือง (ภายหลังเปลี่ยนเป็นจังหวัด) และนายอำเภอ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวข้องกับข้าราชการและประชาชนในวงกว้าง มาเป็นรูปแบบเดียวกัน ทั้งนี้ถ้าพิจารณาจากรูปแบบของการปฏิบัติงานทางราชการโดยทั่วไปแล้ว จะเห็นได้ว่าประเด็นดังกล่าวเป็นเรื่องปกติธรรมดา ที่ผู้บังคับบัญชาในระดับกระทรวงจะมีคำสั่งให้หน่วยงานในบังคับบัญชาของตนอยู่ในระเบียบและมาตรฐานเดียวกัน เพื่อความสะดวกในการสั่งการและการปฏิบัติงาน แต่ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือในช่วงเวลาก่อนหน้านั้น การเลือกใช้ตราสัญลักษณ์ในหน่วยงานระดับต่างๆภายในกระทรวง แม้เสนาบดีผู้ดูแลกระทรวงนั้นๆจะเป็นผู้เสนอรูปแบบขึ้นมาเป็นส่วนใหญ่ แต่มักจะใช้สัญลักษณ์อื่นๆ ที่

ไม่ได้เกี่ยวข้องกับตราประจำกระทรวงของตนเท่าใดนัก โดยอาจเลือกใช้ตราสัญลักษณ์กลางๆ อย่างตราอาร์มแผ่นดิน หรือตราอื่นๆที่เคยใช้งานมาแล้วหรือสร้างขึ้นใหม่ แต่ในส่วนของตราราชการที่กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนแปลงครั้งนี้ เป็นลักษณะที่เห็นได้ว่าเป็นการนำตราสัญลักษณ์ของกระทรวง คือ ตราพระราชสีห์ มาใช้กับหน่วยงานภายในอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหน่วยงานทางการปกครองในส่วนภูมิภาค ดังหนังสือขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราของกระทรวงมหาดไทย ความว่า

กระทรวงมหาดไทยมีหนังสือ และส่งรูปตราที่ประทับเป็นตัวอย่างมา ๓ ตำแหน่ง...คือ สมุหเทศาภิบาล ๑ แลผู้ว่าราชการเมือง ๑ กับนายอำเภอ ๑ มาขอให้นำขึ้นทูลเกล้าฯถวายทอดพระเนตรก่อน คือ

๑ ดวงตรารูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๓ นิ้ว ๓ อนุกระเปียด (หรือ ๗๐ มิลลิเมตร) ลายกลางเป็นรูปสิงห์ยืนแท่น แลมีอักษรที่แท่นแจ้งนามมณฑล สำหรับตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑล รวม ๑๗ ดวง

๒ ดวงตรารูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๒ นิ้ว ๗ อนุกระเปียด (หรือ ๖๐ มิลลิเมตร) ลายกลางเป็นรูปสิงห์ลอย แลมีมีอักษรเบื้องบนในช่องกนกแจ้งนามเมือง สำหรับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ รวม ๗๓ ดวง

๓ ดวงตรารูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๒ นิ้ว ๓ อนุกระเปียด (หรือ ๕๐ มิลลิเมตร) ลายกลางเป็นรูปสิงห์ แลอักษรเบื้องล่างแจ้งนามอำเภอ กับมีอักษรย่อนามเมืองนั้นๆอีกด้วย สำหรับนายอำเภอ รวม ๓๗๐ ดวง (กระทรวงมูรธาธร, 2456)

ภาพประกอบที่ 5 ตราเสนามหาดไทยที่มา : กระทรวงวัฒนธรรม. (2546).

จะเห็นได้ว่า การขอพระราชทานใน ครั้งนี้เป็น การขอเปลี่ยนแปลงตราราชการของ หน่วยงานทางการปกครองในส่วนภูมิภาคพร้อมกัน ทั้งหมด โดยให้ใช้สัญลักษณ์รูปสิงห์หรือพระ ราชสีห์อันเป็นสัญลักษณ์ของกระทรวงมหาดไทย เป็นสัญลักษณ์ร่วมกัน แม้จะแตกต่างกันบ้าง เล็กน้อย จึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหว หนึ่งของนโยบายที่ต้องการเพิ่มความสำคัญของ สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยการแสดงความ สัมพันธ์กับส่วนราชการต่างๆ ผ่านทางสัญลักษณ์ อย่างตราราชการ ซึ่งแม้จะเป็นที่ทราบกันดีว่า หน่วยราชการในระบอบราชาธิปไตย ย่อมสัมพันธ์ กับสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นหัวใจของ ระบอบการปกครองอยู่แล้ว แต่การแสดงทัศนะ และการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ผ่านมาของ บรรดาข้าราชการชั้นผู้น้อย ดังกรณีของกบฏ ร.ศ. 130 ก็มีส่วนอย่างมากที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและกลุ่มชนชั้นปกครองของ สยามเห็นว่าจำเป็นต้องย้ำความสัมพันธ์ดังกล่าวให้ ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาจากธรรมเนียมการใช้ตรา ที่เคยมีมาแล้วอย่างยาวนานในการปกครองของสยาม ก็พบว่าตราพระราชสีห์ ซึ่งเป็นตราประจำกระทรวง มหาดไทยนั้น แต่เดิมเคยเป็นตราประจำตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดี ตำแหน่งสมุหนายก โดยถือเป็น ตราหลวง หรือตราที่ต้องได้รับพระราชทานโดยตรง จากองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ในอีก ความหมายหนึ่ง ตราพระราชสีห์ดังกล่าวจึงหมายถึง ตราพระราชทานที่แสดงอำนาจหน้าที่ซึ่งได้รับมอบ อำนาจมาจากพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ทำหน้าที่ ภายใต้อำนาจของพระองค์ อันเป็นการดึง ความหมายของการใช้ตราที่มีแต่เดิมมาใช้อธิบายใน ระบบใหม่และเป็นการเชื่อมโยงหน่วยงานเหล่านั้น เข้ากับองค์พระมหากษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง ดังที่สมเด็จพระ ราชดำริทรงพระราชทานภาพทรงกล่าวถึงในที่ ประชุมเสนาบดีครั้งหนึ่งว่า

...รวมใจความสำคัญที่พระราชทานพระ บรมราชาบายการปกครอง คือ กรมการมณฑล กรมการเมือง แลกรมการอำเภอ ควรรู้ลึกว่า

ได้รับแบ่งพระราชอำนาจไปจากพระเจ้าแผ่นดิน โดยตรงไม่ใช่แบ่งอำนาจไปจากกระทรวงมหาดไทย (จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, 2506)

นโยบายดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้นใน พ.ศ. 2458 (ค.ศ.1915) เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายดำเนินการปรับปรุงการ ปกครอง โดยมีพระบรมราชโองการให้โอนตำแหน่ง สมุหเทศาภิบาลประจำมณฑลที่เคยขึ้น กับกระทรวงมหาดไทยให้มาขึ้นตรงต่อองค์ พระมหากษัตริย์ และโปรดฯให้รวมเขตการปกครอง มณฑลที่ใกล้เคียงกันขึ้นเป็นภาค โดยมีการแต่งตั้ง ตำแหน่งอุปราชเป็นผู้บัญชาการแต่ละภาค (กอง วิชาการ, กรมการปกครอง, 2510) ตำแหน่งอุปราชนี้ ทรงกำหนดให้เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีฐานะ เหมือนเสนาบดีและสมุหเทศาภิบาลรวมกัน และทำ หน้าที่ต่างองค์พระมหากษัตริย์ จึงมีอำนาจเหนือ ข้าราชการทั้งหมดในภาค โดยตำแหน่งอุปราชจะอยู่ ได้การบังคับบัญชาโดยตรงจากองค์พระมหากษัตริย์ เท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทั้งการย้าย สังกัดสมุหเทศาภิบาลมาขึ้นกับองค์พระมหากษัตริย์ และการตั้งตำแหน่งอุปราช เท่ากับเป็นการถ่ายโอน อำนาจการปกครองส่วนภูมิภาคจากกระทรวง มหาดไทยมารวมไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์อีกครั้ง หนึ่ง อันเป็นแนวทางที่ชัดเจนว่าเป็นนโยบายที่ ต้องการเพิ่มพระราชอำนาจและความสำคัญของ สถาบันพระมหากษัตริย์ให้มากขึ้น

ลักษณะของตราราชการที่ใช้กับ ตำแหน่งอุปราช ได้มีการสร้างให้มีลักษณะเข้าชุด กับหน่วยการปกครองอื่นๆของกระทรวงมหาดไทย ดังมีหนังสือทูลรายงานว่า

ตราที่ใช้อยู่ในหัวเมืองมณฑลซึ่งเป็นรูปสิงห์ ทั้งหมด แต่มีสิ่งประกอบให้มีศักดิ์สูงกว่ากันเป็นชั้นๆ คือ กิ่งอำเภอลิงห์ครึ่งตัว อำเภอลิงห์ในป่า จังหวัด สิงห์ในกนก มณฑลสิงห์ยืนแท่น สำหรับตำแหน่ง อุปราชจึงควรใช้เป็นสิงห์นั่งเมือง (กระทรวง มหาดไทย, 2459)

การใช้ชุดตรารูปสิงห์หรือราชสีห์ดังกล่าว ก็เพื่อสื่อให้เห็นถึงอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกัน

แม้ตำแหน่งดังกล่าวจะอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง และเนื่องจากเป็นตำแหน่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน จึงต้องสร้างตราราชการประจำตำแหน่งขึ้นมาใหม่ด้วย โดยมีข้อความกล่าวถึงลักษณะของดวงตราไว้ใน พ.ศ. 2460 (ค.ศ.1917) ว่า

ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่งอุปราชขึ้นในมณฑลต่างๆ...แต่ดวงตราสำหรับตำแหน่งอุปราชที่จะใช้ประทับหนังสือราชการยังหาได้มีไม่ กระทรวงมหาดไทยจึงได้สร้างดวงตราเหล่านั้นขึ้น...คือ ตราประจำชาตुरुปกกลม ศูนย์กลางกว้าง ๓ นิ้ว ๕ อนุกระเปียด (หรือ ๗๕ มิลลิเมตร) ลายกลางเป็นรูปสิงห์นั่งเมืองแลมีอักษรที่เชิงขอบด้านล่าง แจ้งชื่อภาค* แห่งอุปราชนั้นๆประจำอยู่ (กระทรวงวัง, 2460)

ภาพประกอบ 6 ตราประจำตำแหน่งอุปราชสมัยรัชกาลที่ 6

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กระทรวงวัง เรื่องขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราประจำตำแหน่งอุปราชลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2460

จากลักษณะของตราจะสังเกตเห็นว่ามุ่งเน้นลักษณะที่เป็นแบบไทยอย่างชัดเจน ทำให้เห็นแนวโน้มในการออกแบบและให้ความหมายของตราในช่วงเวลานี้ได้เป็นอย่างดีว่า สัญลักษณ์และการสื่อความหมายที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อตามวัฒนธรรมของไทยได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเชื่อมโยงอำนาจของหน่วยราชการต่างๆ กับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยอยู่บนพื้นฐานที่สัมพันธ์กันตามคติความเชื่อในสังคม แม้ในขณะนั้นสัญลักษณ์ในเชิงความศักดิ์สิทธิ์ของดวงตราจะมีใช้เรื่องสำคัญอีกต่อไป แต่ตราราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรับมา

สู่การแสดงถึงความเป็นไทยอันมีรากฐานทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตนเองมาอย่างต่อเนื่อง โดยตราราชการเหล่านี้ได้กลายมาเป็นตัวเชื่อมที่ดีในการอธิบายความต่อเนื่องนั้นกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะองค์พระประมุขของรัฐที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

ตราตั้งห้าง กับการสร้างฐานสนับสนุนจากชนชั้นกลาง

การเกิดขึ้นของชนชั้นกลางในสังคมของสยาม เป็นผลมาจากพัฒนาการของการปฏิรูปทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจตั้งแต่ครั้งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการขยายตัวขึ้นอย่างมากของสื่อมวลชน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ ได้เปิดมุมมองความสนใจในปัญหาและเรื่องราวต่าง ๆ ของประชาชนอย่างกว้างขวาง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของสื่อมวลชนเป็นอย่างดี และทรงเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ใหม่ทางสังคมนี้ด้วย โดยทรงพระราชนิพนธ์และโต้ตอบแนวคิดต่างๆ ผ่านพระนามแฝงลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์อยู่เสมอ นอกจากนี้ หลายครั้งยังทรงแสดงแนวพระราชดำริที่ว่าด้วย “การคิดวิธีบำรุงชาติด้วยการสร้างคุณภาพให้กับชนชั้นกลาง” (อัจฉราพร กมุทพิสมัย, 2524) ในประเด็นที่กล่าวถึงประชากรซึ่งเป็นความหวังของประเทศอีกด้วย

การตื่นตัวของชนชั้นกลาง ทำให้พระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองตระหนักถึงความจำเป็นในสร้างความเข้มแข็งให้แก่การปกครองระบอบราชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะเห็นว่ากลุ่มชนชั้นกลางที่ประกอบด้วย ข้าราชการ และพ่อค้าประชาชนที่มีการศึกษา เป็นฐานทางการเมืองที่สำคัญที่อาจจะสนับสนุนหรือก่อกองปัญหาให้กับระบอบการปกครองที่ดำเนินอยู่ก็ได้ โดยการเคลื่อนไหวของบรรดาชนชั้นกลางในส่วนของข้าราชการได้ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนครั้งหนึ่งแล้วในเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 แม้การก่อการในครั้งนั้นจะไม่อาจใช้เป็นดัชนีชี้วัดการยอมรับหรือสนับสนุนรัฐบาลของกลุ่มข้าราชการส่วนใหญ่ได้

เนื่องจากเป็นเพียงการก่อการของข้าราชการใน ส่วนของกองทัพซึ่งมีจำนวนน้อยมาก และไม่ได้มี การวางแผนหรือขยายการปฏิบัติการที่กว้างขวางแต่ อย่างไม่ใด แต่ก็ก็เป็นเครื่องแสดงได้ชัดเจนอย่างหนึ่ง ว่าได้เกิดกระแสความไม่พอใจในหมู่ข้าราชการขึ้น จริง และเมื่อปัจจัยอำนาจก็อาจก่อการเคลื่อนไหว เพื่อจุดประสงค์บางประการได้ตลอดเวลา

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่พระมหากษัตริย์ซึ่ง ทรงดำรงตำแหน่งเป็นทั้งพระประมุขของรัฐและ หัวหน้าฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลทรงประสบปัญหาใน การสร้างความยอมรับเป็นอย่างมาก (เบนจามิน เอ.บัทสัน, 2555) เนื่องด้วยทรงมีความขัดแย้งกับ ฝ่ายบริหารซึ่งส่วนมากเป็นพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ ควบคุมดูแลกระทรวงต่างๆ และมีร่องรอยหลาย อย่างที่ปรากฏทั้งในเอกสารราชการ เอกสารส่วน พระองค์ เอกสารส่วนตัว และคำบอกเล่า ที่แสดงว่า ข้าราชการไม่พอใจพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว อันเป็นผลมาจากทั้งการตั้งข้อสงสัยในพระ ปรีชาสามารถในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ และ พระราชจริยวัตรส่วนพระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงตั้ง ข้อสังเกตได้ประการหนึ่งว่า ด้วยความสัมพันธ์ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชวงศ์และ ข้าราชการที่ไม่ค่อยราบรื่นเท่าไรนัก จึงเป็นสาเหตุให้ ทรงหากกลุ่มผู้สนับสนุนอื่นๆโดยเฉพาะในหมู่ชนชั้น กลางที่มีอยู่หลายกลุ่ม ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือกลุ่มของ พ่อค้าและนักธุรกิจที่กำลังเติบโตขึ้นอย่างมากเนื่อง ด้วยสภาพการณ์ของประเทศในขณะนั้น การได้รับความ สนับสนุนจากกลุ่มคนเหล่านี้ก็เท่ากับได้เสียง สนับสนุนจากกลุ่มผู้มีการศึกษาจำนวนมากไปพร้อม กัน เพราะคนกลุ่มนี้เป็นทั้งผู้ที่มีโอกาสและ ผู้สนับสนุนทางการศึกษา อีกทั้งยังเป็นแหล่งจ้างงาน ผู้ที่มีการศึกษารองจากรัฐบาลอีกด้วย จากโครงสร้าง ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป การสร้างและ เชื่อมโยงผลประโยชน์ระหว่างรัฐบาลและภาคธุรกิจจึง มีความสำคัญเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้แนวทางจากการ พระราชทานตราอาร์มแผ่นดินให้แก่เอกชนที่

ประกอบกิจการเกี่ยวข้องกับราชสำนักด้านการจัดหา สินค้าหรือบริการในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นเครื่องหมายที่สื่อถึง ความสัมพันธ์ในลักษณะของการแสดงความ จงรักภักดีที่บรรดาธุรกิจเอกชนมีต่อสถาบัน พระมหากษัตริย์ แต่ตราสัญลักษณ์ที่เลือกใช้เป็นตรา พระราชทานในครั้งนี้ ได้เปลี่ยนมาเป็นตราพระครุฑ พ่าห์เช่นเดียวกับตราสัญลักษณ์ของทางราชการ ซึ่ง อาจเป็นเพราะทรงต้องการสื่อความหมายที่เกี่ยวข้อง กับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเอกชนสามารถใช้ ตราที่ได้รับพระราชทานนี้เพื่อเป็นเกียรติของตน เท่านั้น ห้ามนำไปใช้ประกอบสัญลักษณ์ทางการค้า ใดๆทั้งสิ้น (กรมราชเลขาธิการ, ร.ศ.108) แต่ผล พลอยได้ของห้างร้านเหล่านั้นก็คือ ได้รับความนิยม และความน่าเชื่อถือทางการค้ามากขึ้นกว่าร้านทั่วไป และยังอาจได้รับคำสั่งซื้อจากหน่วยราชการต่างๆ มากกว่าด้วย เนื่องจากปรากฏข้อความใน พระราชบัญญัติใช้ตราแผ่นดิน ร.ศ. 108 (พ.ศ.2432/ ค.ศ.1889) ตอนหนึ่งว่า “...ห้ามอย่าให้ลูกค้าซื้อขาย ใช้สอยสิ่งของซึ่งมีตราแผ่นดินที่มีใช้เปนของสำหรับ ใช้ราชการ ฤที่เจ้าพนักงานอนุญาตให้ทำ ฤส่งตั้ง เป็นร้านสำหรับกระทรวงนั้น...” (กรมราชเลขาธิการ, ร.ศ.108)

จะเห็นได้ว่าตราเครื่องหมายพระราชทาน นอกจากจะบ่งบอกว่าจงรักภักดีต่อราชสำนักได้ทาง หนึ่งแล้ว ยังได้ผลประโยชน์ตอบแทนที่เป็น ผลประโยชน์ทางธุรกิจอีกด้วย ปัจจัยนี้ช่วยเพิ่ม คุณค่าและความน่าสนใจที่จะดึงดูดกลุ่มเอกชนให้เข้า มาขอรับพระราชทานตราดังกล่าวมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า การขอรับ พระราชทานตราประจำห้างร้านในรัชสมัยของ พระองค์นั้น ไม่ได้มีการวางระเบียบที่แน่นอนแต่ อย่างไม่ใด โดยให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัยขององค์ พระมหากษัตริย์เหมือนในรัชสมัยของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อ ได้มากกว่า พระองค์น่าจะทรงใช้พระราชอำนาจใน การคัดเลือกและพระราชทานตราแก่กลุ่มเอกชนที่ แสดงออกว่าสนับสนุนพระองค์ เนื่องจากตรา

พระราชทานไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ที่แสดงเกียรติยศเท่านั้น แต่ยังมีความหมายต่อการแข่งขันทางธุรกิจอีกด้วย

ภาพประกอบ 7 ตราตั้งห้างสมัยรัชกาลที่ 5-6
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538).

เนื่องจากการพระราชทานตราดังกล่าวเป็นไปตามพระราชอัธยาศัยขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น พระราชประสงค์ในการให้ภาคธุรกิจเอกชนเป็นส่วนหนึ่งในการแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงไม่ประสบผลเท่าใดนัก เนื่องจากยังจำกัดวงแคบเกินไปจนมีเอกชนไม่มากนักที่ได้รับพระราชทานและส่วนมากยังจำกัดอยู่เพียงกลุ่มธุรกิจของข้าราชการสำนักและเอกชนเพียงไม่กี่แห่งที่คุ้นเคยกับราชสำนัก หรือไม่ก็เป็นธุรกิจที่ราชสำนักโดยพระคลังข้างที่เข้าไปมีส่วนร่วมลงทุนด้วยเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักและกลุ่มธุรกิจนี้ก็ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเสริมสร้างความสำคัญให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากในช่วงเวลานี้ การแสดงความเป็นผู้นำที่มีความสามารถทางการเมืองเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพออีกต่อไป แต่พระมหากษัตริย์ต้องทรงแสดงความสามารถในการบำรุงและเสริมสร้างความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย จึงสังเกตได้ว่าในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในทางเศรษฐกิจ ด้วยการวางนโยบายเพื่อสร้างความมั่นคงให้ประชาชน ประกอบกิจการต่างๆ ได้ด้วยดี ดังเห็นได้จากกรณีการจัดพิมพ์ธนบัตรแบบใหม่ใน พ.ศ. 2466

(ค.ศ.1923) ซึ่งพระราชทานความเห็น เกี่ยวกับรูปภาพที่จะนำลงพิมพ์ในธนบัตรว่า

ตามทีคิดจะให้ให้มีรูปฉายไว้ด้านหลังธนบัตรด้วยนั้น ชอบกลอยู่ ส่วนรูปที่หาว่าควรใช้ อย่างไรนั้น เห็นว่าถ้าใช้รูปพิธีแรกนาดูเหมือนจะเข้าที่ เพราะจะเป็นอันเข้าเกณฑ์ที่ต้องการให้แสดงเชิงการค้าขาย ที่เป็นส่วนใหญ่ของเมืองเรา อีกทั้งจะเป็นของงามด้วย (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2466)

ทั้งนี้ การเลือกใช้ภาพพิธีแรกนา อันเป็นพระราชพิธีโบราณที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และการเกษตรอันเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสยามมาเป็นภาพประกอบธนบัตรนั้น ก็เพื่อแสดงการมีส่วนร่วมสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ อันมีนัยยะถึงผู้บริหารประเทศที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นที่ชื่นชมตามค่านิยมของชนชั้นกลางนั่นเอง (เบนจามิน เอ.บัทสัน, 2555)

ภาพประกอบ 8 ธนบัตรสยาม ปี พ.ศ. 2466
ที่มา : ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2545).

บทสรุป

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามประเทศได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่อย่างแท้จริง พร้อมกับการเติบโตขึ้นของกลุ่มต่างๆ ในสังคม อย่างข้าราชการ และชนชั้นกลาง อันเป็นผลมาจากการปฏิรูปการปกครอง ร่วมกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการศึกษา ส่งผลให้ผู้กำหนดนโยบายทางการเมืองต้องการสนใจเรื่องในเชิงความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งกำลังเป็นที่สนใจในหมู่ข้าราชการ

และชนชั้นกลางเพิ่มมากขึ้น การปรับปรุงการใช้งานตราราชการในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพยายามปรับเนื้อหาและความหมายของตราราชการให้สื่อความหมายได้ทั้งความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ ความเป็นชาติ และความสัมพันธ์กับส่วนต่างๆของสังคม จึงเป็นพระบรมราโชบายหนึ่งที่ปรากฏขึ้น ขณะที่กระแสแนวคิดทางการเมืองรูปแบบต่างๆที่แพร่หลายเข้ามา โดย

ครอบคลุมการสื่อความหมายทั้งต่อข้าราชการและกลุ่มเอกชนซึ่งเป็นชนชั้นกลาง เพื่อสร้างแนวร่วมการนิยมและสนับสนุนระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยให้คงอยู่ต่อไป อย่างไรก็ตาม แม้ความพยายามคงไว้ซึ่งการปกครองในระบอบราชา

ธิปไตยจะประสบผลสำเร็จแต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะหยุดยั้งกระแสความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมได้ด้วยเหตุปัจจัยอีกหลายประการที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2542). *ตราประจำจังหวัด*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

กองวิชาการ, กรมการปกครอง. *การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ระหว่าง พ.ศ. 2458-2464)*. หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ขุนไมตรี ประศาสน์ (มี มัยลาภ) วันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2510.

กระทรวงวัฒนธรรม. (2546). *ประชุมประกาศตราประจำตำแหน่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม.

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. (2506). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับกระทรวงมหาดไทย*. พระนคร : บุรพาการพิมพ์.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2460). *กระทรวงวัง ตราสำหรับกระทรวงการต่างประเทศ*. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุทธพาสีประสงค์ ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.130. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 รล/15.

-----*กระทรวงมรุธาธร ตราสำหรับกระทรวงการต่างประเทศ* ลงวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2460. เอกสารไมโครฟิล์ม เลขที่ มร.6 รล/16.

-----*กระทรวงวัง กระทรวงเกษตรธิการ ขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราสำหรับ ตำแหน่ง* ลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 129. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 ว/4.

-----*กระทรวงมหาดไทย เอกสารกระทรวงมหาดไทยถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการ* ลงวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2459. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 รล/15.

-----*กระทรวงวัง เรื่องขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราประจำตำแหน่งอุปราช* ลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2460. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 รล/15. แห่งชาติ. กรมราชเลขาธิการ พระราชบัญญัติใช้ตราแผ่นดิน. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.5 รล/12.

-----*พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ* ลงวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2466. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 ค/4.

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2545). *หนึ่งร้อยปี ธนบัตรไทย*. กรุงเทพฯ : ธนาคารแห่งประเทศไทย

บัทสัน, เบนจามิน เอ. *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*. (2555). *บรรณาธิการแปล กาญจน์ ละอองศรี และ ยุพา ชุมจันทร์*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ส. วัฒนเศรษฐ์. (2513). *พระเกียรติคุณพระมงกุฎเกล้าฯ*. พระนคร : รุ่งเรือง.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538). *พระราชลัญจกร*. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

อัจฉราพร กมฺทพิสมัย. (2524). *กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่ม “ทหารใหม่”*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.